

Opponensi vélemény

Dr. Bódi Katalin

Kazinczy Ferenc művei: *Dolgozások periodicus írásokban*

címen beadott nagydoktori értekezéséről

Bódi Katalin a Debrecenben eddig kiadott és folyamatosan megjelentetett Kazinczy Ferenc műveinek kritikai kiadása sorozatba készített két kötetet (I. Szövegek, II. Magyarázó jegyzetek) nyújtotta be, viszonylag rövid előszóval és a kötelező tézisekkel, valamint egyéb mellékletekkel együtt. Nem túlzás, ha örvendetes fejleménynek minősítem ezt a vállalkozást, mely lényegesen gazdagítja Kazinczyról és koráról eddig kialakított ismereteinket. Közelebb visz a már Kazinczy életében sokat vitatott, halálát követő évszázad(ok)ban ellentétes előjelekkel minősített korpusz pontosabb, ha úgy tetszik „történetibb” megítéléséhez. Nemcsak Kazinczy értekező prózai, irodalomtörténeti, társadalomtörténeti, nyelvbölcseleti stb. munkálkodásához kapunk az eredeti lelőhelyen megjelent szövegekhez az eddigieknél jobb eligazítót, a szövegek kéziratárbeli, levelezési, kortársi anyagát nem háttérként, hanem a szóban forgó mű kontextusaként földerítve, sőt a szövegek számos – rejtettebb – vonatkozásainak földerítésével egy műveltségnek, világszemléletnek, élet- és irodalomtervezésnek több részletét, utalásait, szövegközi megoldásait prezentálva, a Kazinczy-pályaemlékezet jónéhány, talán csak sejtett, de kevésbé kifejtett, így láthatóvá tett mozzanata erőteljesen járul hozzá Kazinczy és kora megbízhatóbb ismeretéhez. Mindezt elismerve, dicsérve nem hallgathatom el, hogy mind a vállalkozást bevezető fejezet, mint a *Tézisek* hagytak bennem hiányérzetet. A nagydoktori értekezés műfaji jellegéből adódóan igényelhető, hogy az ún. „technikai”, a vállalkozás jellegének szerkezetét tartalmazó leírások előtt (kevésbé szerencsésen: után) kutatástörténeti vázlat álljon, mely nyilván nem a Kazinczy-kutatás teljességre törő historikumával ajándékozott volna meg, ez maga legalább egy nagydoktori értekezés, hanem konkretizálva a feldolgozott tárgykörhöz a legszorosabban hozzátartozó előzményekről nyilatkozott volna meg. Mivel, bármennyire is hangsúlyozódhat Bódi Katalin vállalkozásának akár úttörőnek is nevezhető jellege, hiszen ilyen összeállítás ebben a mennyiségben (és jórészt minőségben) még sosem készült el, az azért nehezen képzelhető el, hogy teljesen előzmény nélkül vágott volna bele a munkába Bódi Katalin. Itt most nem arra utalok, hogy Váczy János „gigantikus” műve, a Kazinczy-levelezés 21 kötete és az ahhoz járuló jegyzetek természetesen beillesztettek e munkába, így nem volt szükséges sem a magyar, sem az osztrák-német lapok, hetilapok, folyóiratok végigböngészése, hanem arra emlékeztetek, hogy korábban többnyire doktori

disszertációk – nem tagadva, hogy Váczy levelezésköteteinek eredményeit is hasznosítva – már érintették, a maguk szűk korlátai között földerítették, nagyon ritkán értelmezték részint irodalmunk német-osztrák folyóiratbeli megjelenéseit, részint a közvetítőkről is megnyilatkoztak. Néhány címet említek: Szögi Ferenc, *Rumy Károly György, a magyar irodalom ismertetője*, Budapest, 1934, Palos Bernardin, *Irodalmunk ismertetése a XIX. századi német folyóiratokban*. Pécs, 1929, Sziklay László, *Kazinczy az irodalom kérdéseiről*. Košice-Kassa, 1934. Császár Elemér, *A magyar kritika története a szabadságharcig*. Budapest, 1925, Czeizel János, *Kazinczy tudományos tollharcai*. ItK, 38. (1929) 257–270., 386–396. Nem állítom, hogy e néhány nem találomra kiválogatott munka olvasása bárminemű változtatásra kényszerítené Bódi Katalint, pusztán a tudomány- és kutatástörténeti igazsághoz tartozik, hogy ezek, az általában nem túlságosan nagy elmeélel írt munkák voltak, fenntartották az érdeklődést a Kazinczy-életmű egy perdöntően fontos szegmense ügyében.

Egy másik említhető probléma: a *dolgozást* elfogadom, értékelem az utalást, hogy sok műfajba ütközünk, részint a tárgy természeténél, célzatánál, megjelenési helyénél fogva. De ugyancsak a hiányolt bevezetőben megérdemelt volna néhány mondatot, hogy Kazinczy *ezúttal is* műfajteremtő funkcióban láttatható. A recenziót tekintve legfeljebb az olvasott német-osztrák folyóiratokra hagyatkozhatott, a nekrológokról szólva: elmozdult az évszázados hagyományokra visszatekinthető temetési beszédektől, kertművészetet illető leírásaihoz legfeljebb külföldi szerzőktől kaphatott mintát, életrajzai pedig valahol a történetírás és a szépirodalom között lokalizálhatók. S bár a források földerítésében Bódi Katalin ugyancsak jeleskedik, megkönnyíthette volna a maga dolgát, ha előveszi és alaposan tanulmányozza a Granasztói Olga által kitűnően sajtó alá rendezett *Pandekták I.* kötetet, mely számtalan esetben az adott írás első nyomaival örvendeztet meg, a földerített forrásokhoz alapvető adalékkal hozzájárulva. Hogy itt egyetlen példát említek. Kazinczy följegyzései között lelhető Schiller *Resignation* c. versének másolata. Mint ismeretes, a schilleri verssor: Auch ich war in Arkadien geboren (Kazinczy által átírt formában: a születtem helyett az éltem áll) jelentékeny szerepet játszott az árkádiai per kirobbanásában, mivel a derék salétrom inspektor nem volt mondható a német klasszika tüzetes ismerőjének. Mindig azt hittem, Kazinczy fejből idézett, rosszul emlékezett. De nem! Kimásolta a Schiller-kötetből, meglehetősen tudatossággal írta át: Csokonai – szerinte – nem Árkádiában született, hiszen akkor ő, mármint Kazinczy elismerte volna, hogy Debrecen (legalább Csokonai számára) Árkádia. Ezt azonban sosem gondolta. Ha Csokonai Árkádiában élt, de nem ott született, akkor egy (általa?) idealizált tartományban, mezőn, költészeti tájon élt, melyet magyarnyelvűsége miatt Magyarország egészére is lehet érteni, ha az ideák és ideálok honába emeljük. A debreceni értelmező jókora félreértésére világít rá e

szómagyarázat. A *Pandekták I.* sűrű forgatása tárgyi tévedésektől is megkímélte volna Bódi Katalint. Fáy András *Bokréta* kötetéről írva Kazinczy nem a ma sokat emlegetett Heinrich Kleistre utal, kinek e korai emlegetéséről nem tud a kutatás, hanem *Ewald Kleistre*, kinek *Lalagé*-ja szintén föllelhető a *Pandektákban*. A tisztesség kedvéért megjegyzem, hogy másutt már Ewald Klesit jut a megérdemelt jegyzetbe. Ugyancsak a *Pandekták* igazíthatták volna el Bódi Katalint Ges(s)ner-ügyben. Egyhelyütt Ges(s)ner könyvtáráról tétetik említés, természetesen Salomon Gessnerre asszociál a jegyzet. Az idillek szerzője könyvkiadó, könyvkereskedő és író lévén bizonyára rendelkezett könyvtárral. A *Pandektákban* más vonatkozásban több ízben előforduló Konrad Ges(s)nerről (1516–1565) van szó; *Bibliotheca universalis*áról (A *Pandektákban* más művéről lelhető kijegyzés). Mint ahogy Goethe folyóiratáról nem kevésbé található megjegyzés-kijegyzés a *Pandektákban*; annak tanulmányozásával nem kellett volna a *Velencei epigrammák* négy sorát szó szerinti fordításban közölni, hiszen Kálnoky László fordítása olvasható a *Pandektákban*. Úgyszintén megkönnyítette volna a tájékozódást/tájékoztatót, ha Voss szonettek ellen célzott írását, versét a *Pandekták* kijegyzéseivel vetette volna egybe. A pusztá kijegyzéstől az elkészült-közreadott írásig vezető út szemléltetése erősítette volna Bódi Katalin üdvözlésre méltó igyekezetét, hogy az írásokat tágabb értelemben vehető szöveggörnyezetükben mutassa be, ezáltal ne csak a kortársi kontextust világítsa át, hanem érzékeltesse szerepét a megírás körüli, nem egyszer polémiákat kiváltó években.

A szöveggörnyésekről elmondható, hogy megbízhatóak, körülbelül annyi félreértés vagy elütés tarkítja, amennyi bőven a túréshatáron belül van. Az azonban megint csak problémaként volna megnevezhető, hogy a szövegbeli rövidítéseknek csak többségét oldja föl Bódi Katalin, kisebb részét nem. A kötet jellege igényli, hogy mindegyik német, latin, magyar rövidítés legyen feloldva, mint ahogy kiigazítást igényel, miszerint több helyen csupán az emendálás ténye van följegyezve, hogy miből történt, az nem. A leginkább a német nyelvű szövegekben és fordításukban (szűrőpróbaszerűen vettem össze) találtam kétes vagy hiányos megoldásokat, ezeket mind kontrollálni kellene. Nem világos, hogy bizonyos szövegeket miért nem fordított le. Például Kézy Mózes hosszú versei maradtak fordítatlanok. A versek jól illeszkednek a magyarországi neolatin vershagyományba, a XIX. század elején már maguk mögött hagyták a barokk panegyriséit, bár néhány fordulatát megőrizték, antik költőkre, a mitológiára történt utalásaikkal a klasszicizmus itt laudatiós elvárásainak felelnek meg, semmi olyan meglepőt nem tartalmazva, amely azt jelezné, hogy közelebb kívánnának lépni a magyar irodalom jelenéhez. (Erre jó példa: amint Kézy Mózes latinra ülteti át Kazinczy neoklasszicista-görögös *Erdő-epigrammáját* (*Pandekták*)). A Kézy-vers fordításával az a haszon is járna, hogy a

beiktatási vagy egyéb ünnepélyek minden részletével megismerkedne az olvasó. Azért is írom, hogy szót emeljek egy ügyben, amely részlegesen a disszertációt is érinti. Soós István hatalmas munkájának eredményeképpen kezünkben van Kazinczy hivatali levelezése (*KazLev XXV*). A kötet csak kis részben ad magyar anyagot, hiszen a jozefinus ügyintézés a latin helyett (jóllehet nem mellőzhette) a németet részesítette előnyben. Az eddigi kutatás mégis jószerivel csak a magyar nyelvű anyagra hivatkozik. Amikor Bódi Katalin kötetében a hobgárdi (hobgardeni) pap derekas személyiségéről írt cikket olvashatjuk, feltétlenül hivatkoznia kellett volna Kazinczy német nyelvű felterjesztésére, mely lényegében ugyanazt tartalmazza, amit a közreadott írás ad. Ezzel összefügg, hogy Johann Ludwig nevű pap Ludvig Jánosként szerepel. A magyar nyelvű cikkben talán érthetően, de másutt a szóban forgó, magyarországi, de nem bizonyosan magyar nyelvű vagy többnyelvű, (esetleg) hungarus identitású személyiségek szintén magyar nevet kapnak. Ahelyett, hogy jelződne, műveikben nem(csak) magyar nevüket használták (vagy elsősorban nem magyar nevüket használták). Ismét példával szemléltetek: Kazinczy bírálja Fejes János – Ján Feješ – Johann Fejes egy röpiratát, mely óvást emel a magyar nyelv szélesebb körű bevezetése ellen. A latinul-magyarul a szlovákok bibliai cseh nyelvén (bibličtínán)-németül publikáló Fejes-Feješ szintén beküldte pályairatát a Cotta-cégnek (tübingiai pályairat, melyben (csak Kopitar kivonatos összegzése maradt ránk) hasonló elvi okból szavazott a latin nyelv megtartása mellett. Fejes-Feješ hungarus tudatú alkotó volt, aki a kezdet kezdetén tartó szlovák tudat képviselőjeként gondolta el az általa nyelvi semlegességként-kiegyenlítődésként számon tartott latin megtartását. De nemcsak a tübingiai pályázat és Kazinczy bírálata fűzi lazán össze tevékenységüket, hanem a művelődés-népnevelés szorgalmazása is. Fejes-Feješ aktív résztvevője volt a kishonti tudományos-szépirodalmi műveket alkotó közösségnek, e minőségében (például) Klopstockról írt értekezést, a Kazinczyéhoz hasonló szellemben. Ezek az adatok valóban szélesíthetik Kazinczy tevékenységi körének ismeretét, rávilágíthatnak, hogy az egymáshoz fűződő szálak még akkor sem szakadtak el, legfeljebb lazulóban voltak, amikor Kazinczy a magyar nemzeti mozgalom nem egy célkitűzését már a magáénak vallotta, s nemcsak költőként igényelte a magyar nyelv szélesebb körű használatát. Ugyanakkor (a *Pandekták* is tanúsítja, de) Bódi Katalin kötetéből is értesülhetünk, hogy „patriotizmusá”-t és a nemcsak vallási toleranciával kapcsolatos elveit kozmopolitizmusával élete jórésztében harmonizálta akarta és tudta. S ha Berzeviczyvel folytatott, félreértésektől messze nem teljesen mentes vitában a maga „nacionalizmus”-át szembeállította Berzeviczy anacionalizmusával, nemcsak élete végén, hanem már 1812-ben, a szerb költő Lukijan Mušickihoz írt levelében kinyilatkoztatja, miszerint patriotizmusa és kozmopolitizmusa kiválóan összeegyeztethető, egy német nyelvű írása lábjegyzetében pedig

határozottan határolódik el mindenféle szélsőségtől. Sajnálom, hogy ha a Berzeviczy Gergelylyel vitatkozó írás említett megjegyzéséhez nem (mivel valóban nem tudható, mit toldott bele Rummy, akitől szintén nem állt távol ez a gondolat), legalább a *Válasz Szontágh Gusztávnak* írás megfelelő passzusaihoz nem készült olyan jegyzet, mely az említett helyekre utalt volna. Mint ahogy a *Misoxenia* jegyzetéből sem köszön vissza, hogy ilyen címen Kazinczy verset írt, a *Virágok és gyomok* ciklusában lett volna a helye, ott így hangzik a sententia: „Nékem az emberiség s Pest-Buda tája hazám.”

Problémaként jelentkezett számomra, hogy számos, valóban kevésbé ismert vagy mindenekelőtt Kazinczy írásaiból ismert, de közszereplőként ágáló személy neve mellett a jegyzetben annyi áll: „nincs adat”. A fogalmazás sem túlságosan szerencsés: adat bizonyára van vagy volt, legfeljebb pillanatnyilag vagy egyáltalában nem található. Ez nem menti föl a kutatót, hogy valami elképzelhető forrásnak utána ne nézzen: A nemesi családok fiainak, leányainak, őseinek tekintetében két olyan munkára hívnám föl a figyelmet, melyek használata ilyen esetekben mellőzhetetlen: Nagy Iván és Kempelen Béla magyar nemesi családok genealogiáját dolgozta föl a maguk korában szinte a teljesség igényével. Ezenkívül: jórészt a Millénium környékén, de előbb is, utána is egymásután születtek meg a megyei monográfiák és még kisebb községekről is helytörténeti munkák, melyek fölkeresése ajánlatos volna. A tisztségviselőkkel kapcsolatban a különféle Schematismusok tanulmányozása esetleg egy-két homályos pontot eloszlatna. Az említett munkák tanulmányozása aligha kerülhető meg. Aztán akadnak olyan helyek is, melyek érhetetlenül maradtak jegyzetek nélkül. A korai Kazinczy-írások közül a Bódi Katalin által közölt Zabuesnigg Kristófnak nevezett szerző eredetileg németül írt, Kazinczy fordította dolgozatának nem kapjuk meg eredeti német szövegét, így nem tudhatjuk, mennyire hív az átültetés. De olyan szómagyarázat is hiányzik, mint *királyi komornyik*, amely a kort ismerői előtt ugyan világos, ti. kamarást jelentett, s nem nyelvújítási szó, hanem a XV. század végéről ismerős. A fordításban említett Voltaire-művek (értekezés, színművek) szintén jegyzeteletlenül maradtak, mint ahogy az írás szerzőjéről sem tudható semmi közelebbi. Pedig ha íróként, sőt, költőként jelentéktelennek kell mondanunk, közéleti személyiségként, legalábbis a helytörténet számára, kihagyhatatlan. 1747 és 1827 között élt. Megemlítendő, hogy Augsburgban a jezsuiták irányította iskolát végezte el, hogy amikor időszerű lett, egy anyagilag sikeres házasság kereskedői pályáját egyengette, míg Augsburg polgármesterévé nem kereskedte magát. Valamiképpen Mozart családjával is kapcsolatba került, többek között egyházi énekek szerzőjeként ismerte közvetlen környezete. Mindezt egy német irodalmi lexikonból szedtem ki, melyhez mindig fordulok hasonló – mondjuk így – germanisztikai irodalmi problémáimmal. Általában segít még oly obskurus személyiségek kilétének

eligazításában. Ha Kazinczy-kutatásba keveredünk, és szerencsére ezt mainapság többen teszik, elképzelhetetlen, hogy csak – bármily jó – fordításban olvassuk latinul, németül írt dolgozásait, és ne vegyünk tudomást arról, milyen mélyen ágyazódik be szemlélete egyfelől az antikvitásba és antik auctorok értelmezésébe, értelmezéstörténetébe, másfelől az elsősorban kortársi, közeli múltbeli német irodalomba. Nemcsak a „csúcsoakat” tartotta számon, Goethét, Schillert, Klopstockot, Wielandot, olykor August Wilhelm Schlegelt is, majd Vosst, Bürgert, hanem rendszeresen olvasta az osztrák és a német irodalmi lapokat, újólaj a *Pandektákra* hivatkozom, rendszeresen másolt magának belőlük, nyilvánvalóan részint egy valamikori felhasználás céljából. A sokféle irányú érdeklődésben az osztrák-német irodalomnak a magyarok iránt időnként feltámadó kíváncsisága erősen foglalkoztatta. Hosszú részletet másolt ki például Nicolai Magyarországot illető útleírásából. Kazinczy irodalmi és az irodalmi életre vonatkozó nézeteiben a külföldi, a leginkább a német-osztrák, kisebb mértékben a francia fontos szerephez jut, a kritika jogáért vívott küzdelmei során a német-osztrák, francia irodalom, irodalmi élet fontos hivatkozási lehetőség, mint ahogy műfaj-létesítő igyekezete, melynek a fordítások mellett kritikái, ismertetései egyben érvekként szolgálnak, szintén igénylik a kutatótól annak az irodalmi világnak alaposabb megismerését, mely Kazinczy számára öngazolásként állandó bizonyító anyag voltából következőleg kapott jelentőséget. Ezért nem jogtalan, ha az egykorú és a mai német irodalmi lexikonok forgatásának szükségességére hívom föl a figyelmet. Messze nem elegendő, ha megelégszünk a magyar *Világirodalmi Lexikon* egyébként színvonalas szócikkeivel. Ugyanígy a Kazinczy által igénybe vett német és osztrák lapok bármily rövid jellemzéséhez nem ártana a magyarénál jóval kiterjedtebb és régebbi korokra visszanyúló sajtótörténet tanulmányozása: csak utalok arra, hogy már az előttünk fekvő anyagban felbukkanó göttingai professzor, L. Aug. Schlözer tartott újságíró szemináriumot, Rummy Károly György hallgatója volt, az előadásokról készült jegyzetei az OSzK Kézirattárában lelhetők. Nem kevésbé gyümölcsöző, ha beletekintünk a magyarországi németiség kulturális törekvéseibe, megjegyzem, a múltban és részben a jelenben sok értékes, a Kazinczy-szövegek értelmezését segítő anyag rejlik a könyvekben, folyóiratokban. Ismét példával élve: A 96. sz. közleményben Kazinczy röviden megemlékezik a pozsonyi *Német Színházról*, mely szerinte Kohári (így!) és Csáky grófok igyekezetének eredményeképpen nyílt meg. A jegyzetanyagban semmiféle idevonatkozó tájékoztatás nem található, jóllehet a Kazinczy-adatok mögé tekintés nem különösképpen nehéz feladat, ti. a pozsonyi német, illetőleg magyar színjátszás, színháztörténet németül is, magyarul is meg van írva. Benyovszky Károly, *A pozsonyi magyar színészet története 1867-ig*. Bratislava-Pozsony, 1928.; Heppner Antal, *A pozsonyi német színészet története a XVIII. században*. Pozsony, 1910. Valamint az alábbi tanulmánykötetben

több helyen: *Musiktheater in Raum und Zeit. Beiträge zur Geschichte der Theaterpraxis in Mitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert*, hg. von Juraj Zvara, Bratislava, 2015, 6–63., 220. Az egymásnak ellentmondó, a Kazinczy-közléssel részben ellentétes adatokból annyit azért lehet tudni, hogy előbb az Erdődy grófok palotájában jutott hely a német színészeknek, majd gróf Csáky György buzgólkodása nyomán 1764-1766 között felépült a német színjátszás számára az ún. régi színház, Koháry (talán János) Bécsben költött tetemes összegeket a városi német nyelvű színházra/színjátszásra. Kazinczy idevonatkozó közvetlen forrásai nem ismeretesek, talán a szóban hallott információ pontatlansága okozta, hogy Koháry gróft pozsonyi mecénásként láttatja. A színháznyitásról részletesebb beszámoló a *Pressburger Zeitung* 1766-os évfolyama megfelelő számaiban olvashatunk.

Ahhoz sem kell jelentősebb erőfeszítés, hogy ellenőrizzük, Jakob Glatz valóban fordult e levélben Kazinczyhoz, kérvén közreműködését az általa szerkesztett sajtóban. Annyi bizonyos, hogy Glatz útleírásának tanúsága szerint régebről ismerte Kazinczy munkásságát. Útleírásának van magyar nyelvű kiadása: *Egy magyar ember őszinte megjegyzései hazájáról néhány magyar vidéken tett utazása során* (ford. Ress Imre, utószó, jegyz. Soós István). Budapest, 2013: „Kifinomult férfiak, Kazinczy Ferenc és Ráday Pál vállalták a színpad igazgatását.” (220). Persze, Kazinczy ügyködése a magyar színjátszás körül más jellegű volt, de hogy törekedett a társulatot játszható színművekkel ellátni, közismert. Viszont Kazinczy ismerte a Magyarországon betiltott útleírást. Levelezéséből kitetszik, hogy Kazinczy „nemcsak a bőséges, az esetek többségében jogos kritikai észrevételek miatt tanulmányozta nagy buzgalommal a könyvet, hanem azért is, mert a szerző néhány helyen pozitívan nyilatkozott a személyéről, valamint irodalmi és fordítói tevékenységéről.” (i. m. 237–238.) Hozzáteszem, inkább utalások, mint explicit megjegyzések jellemzik Glatz magyar irodalmi, Kazinczyt is érintő megjegyzéseit.

Nem a néhány elmaradt jegyzet miatt tértem ki erre a marginálisnak tetszhető kérdésre, hanem azért, hogy efféle vonatkozások, viszonyok földérintésének fontosságát hangsúlyozandó, arra utaljak, hogy Kazinczy kapcsolati hálója nem kizárólag a magyar szerzők, személyiségek, megyei-hivatalos kapcsolatok számon tartásában, a kapcsolatok ápolásában, akár újságírói-tudósítói munkálkodásában ragadhatók meg, hanem fogsága előtt a német-osztrák irodalom jeleseit kívánta bevonni (nem sikertelenül) levelezési körébe: s miután a fogság után a külföldi kapcsolatkeresés ellehetetlenült számára, a magyarországi német nyelvű, hungarus tudatú alkotókkal kezdett levelezésbe, Schediuson kívül Rumyt, Johann Genersichet és másokat érdemes számon tartanunk. Maga könyvrendeléseivel, a Pandekták közt lelhető kijegyzéseivel, a német-osztrák fél-múlt és jelen irodalmi eseményeinek figyelemmel kísérésével,

fordításokkal-írásaiba rejtett utalásokkal, idézetekkel, allúziókkal igyekezett egy tágan értelmezett irodalmi körben maradni, fölhasználva a fölhasználhatót ízlésfejlesztő, irodalmi nyelvi programjának elfogadtatása érdekében. Ezért kérem számon a disszertáción, hogy Bódi Katalin miért elégszik meg olyan jegyzetekkel, mint: Johann Wolfgang Goethe (1749-1832) német költő, ugyanez évszámok változásával Lessingről, Schillerről, de efféle jegyzet Csokonairól, Berzsenyiről, Virág Benedekről sem árul el ennél többet. Csokonairól szólóvá, majd a Csokonai-versek átírásával próbálkozó Kazinczyt bemutatandó még elfogadható volna, hogy szóba sem kerül a jegyzetben, miért, milyen tematikai körben, milyen viszonyrendszerben bukkan föl a költő; de ami a legnagyobb német költőket illeti, ott még véletlenül sem értesülünk arról, hogy részint miért emlegeti Kazinczy, az említett művek érintett helye hol található (az *Emilia Galottiban* Kazinczy a herceg és a festő párbeszédéből idéz, de még annyi megjegyzés sincs a jegyzetben, hogy az idézett mondat a mű első felvonásában hangzik el). Nem világos, kinek szól a jegyzet. Egy kritikai kiadás olvasója számára (széles néptömegekről aligha lehet szó) teljesen fölösleges. Tétélezzük föl, hogy hallott már valamit Molière-ről (itt eredeti neve sincs feltüntetve), de az, hogy Kazinczy Molière több vígjátékának fordítója volt, nem említetik. Miért több vagy beiktatandó a két évszám és a semmitmondó megjegyzés annál, ami legalább azon kívül, hogy egy adott szövegrész tartalmazza a nevet, érdekes lehet, Kazinczy miért említi, hogyan említi, mire, melyik művére, annak mely helyére utal. A Kazinczy kritikai kiadásban másutt is efféle, általam eddig ugyan még nem szóvá tett, általam megoldást láttam, de ugyancsak a kritikai kiadásban eltérő, célszerűbb, informatívabb jegyzetelést is tapasztaltam. A *Fogságom naplója* példásan takarékos megszerkesztettsége a kiadvány 318. lapjától *Életrajzok* címszóval ellátott, ábécé-sorrendben egymást követő mini-biográfiákat ad közre, nemcsak a legfontosabb adatokat tárva a nyilvánosság elé, hanem olyan információkat is, melyek az illető személynek adott helyen leírt tettét, a Kazinczyhoz fűződő baráti vagy nem baráti viszonyát is érzékeltetik. Hasonló, bár nem külön címszó alá tömörített életrajzi jegyzeteket a *Pandekták* első kötete is közre ad. Ez megkímélné a sajtó alá rendezőt az ismétlésektől, melyek amúgyis olykor rábujáznak a jegyzetekre, egyetlen helyen, az összefüggések és viszonylatok feltüntetésére ügyelve, összpontosítva kapnánk valamit, ami éppen az utalások felfejtésével hozzájárulhatna Kazinczy önpozicionálásának jobb ismeretéhez. Amellett, hogy Goethe (például) nemcsak, élete bizonyos periódusaiban nem elsősorban költőként működött, hanem íróként, színiigazgatóként, bányafelügyelőként, képzőművészeti kritikusként, természettudományos kutatóként (s ezzel nem merítettem ki sem közéleti, sem a művészet körébe vágó tevékenységét), hiszen Szerb Antal *Száz vers* antológiája sokat mondó jegyzetéből tudhatjuk: „Ő volt Goethe”. Nyilván teljesen fölösleges mindennek

begyömöszölése még oly korrektségre törő (életrajzi) jegyzetbe, de az önmagában, hogy költő vagy költő és drámaíró, semmit nem mond, Kazinczy Goethe-kultuszát még megközelítőleg sem láttatja. Ugyanakkor a szövegben található utalások – sajnálattal állapítom meg – jegyzeteletlenül maradnak, de még tárgyi tévedés is előfordul, mivel a sajtó alá rendező elmulasztotta, hogy utánanézzon, mire vonatkozik a Goethe-utalás vagy -idézet. A császárkoronázás leírása Goethénél a *Költészet és valóság* rendkívül élénken fogalmazott epizódja, az említésen kívül talán a magyarul is olvasható lelőhely is megadható volna: *Életemből. Költészet és valóság*, ford. Szöllősy Klára, Budapest, 1965, 182. s kk. lk. Nem világos, mit takar a „Goethe-féle” *Clavigo*. (512. lap) Van másféle? *Clavigo* Goethe színműve. A 170. sz. közlemény lábjegyzetében a Goethe–Schiller-egybevetés során az *Egmont* női főszereplőjét (ti. Egmont szerelmesét) Klárit említi, idézve dalát, „Die Trommel gerühret...” A magyarázó jegyzetek szerint Kazinczy 1788-ban, a megjelenés évében ismerte meg Goethe színművét, melynek fordítása 1816-ban jelent meg. Nem ártott volna a kritikai kiadás *Szép Litteratura* kötetét fellapozni, nyilván nem 1788-ból származik az ismeretség, hanem jóval későbből. A főhősnő neve a jegyzetben egy sorral alább Klare-ra torzul, vagy Klärchen, vagy Klári, egy sorral lejjebb az idézett dalkezdet „Die Trommel gerühret...” marad fordítatlan, *Egmont* „híres monológjának” kezdete. Lehet hinni Kazinczynak: Klärchen dala, melyet Beethoven ültetett át zenei formába, teszem hozzá. Hogy melyik részre gondolhatott a sajtó alá rendező a híres monológot említve, nem tudom kitalálni. Alább: *Don Carlos*ról ennyi: Schiller darabja (1788). Többször leírtam, hogy az *Egmont* és a *Don Carlos* megjelenése jórészt egybeesik a II. József abszolutizmusa ellen feltámadt németalföldi és nem mellékesen magyar indulatokkal. Ám Kazinczy érdeklődése későbbi mindkét darab iránt. A *Don Carlos*ból választott mottót a Tübingai pályairathoz, és Kazinczy *Antikritikájában* az alábbi idézet: „ő, azon századok polgára a mellyek jöni fognak”, az eredeti helyen kiemelten, a disszertációban kurziválva áll a mondat, jelezve, hogy idézet, méghozzá elég elterjedt ahhoz, hogy bárki olvasó ráismerhessen: a *Don Carlos*ból Posa márki szájából hangzik el. Hangsúlyozom, hogy a felsorolt helyek, majd alább a következők nem a könnyen pótolható filológiai jellegű hiányok szóvátétele miatt kapnak tőlem talán a kelleténél erősebb hangsúlyt, hanem azért, mert az efféle hiányok elfedik, Kazinczy milyen gyakran fordult a szövegköziségben, szövegek találkoztatásában rejlő előadásmód részint „megemeléséhez”, részint használta érveléséhez. A leginkább a felvilágosult klasszicizmus, illetőleg a weimari klasszika, beleértve Winckelmann antikvitás-vízióját, mely fogsága óta foglalkoztatta, bizonyul szövegforrásnak, nem is szólva a rejtett és nyílt idézetekről, amelyek antik auctoroktól származnak. Ezeknek a magyarázó jegyzetek közé iktatása nemcsak a szövegértést segíti, hanem megannyi adalékként járul hozzá a tézishoz,

miszerint életét és életrajzát irodalmiasította, mert írásos munkáiban a szövegeiben életre keltő-keltett, többnyire latin és német citátumai révén a történetiségre, az irodalom, a művelődés történetéből vett gondolatokra, eszmei vonatkozásokra utal, olyan sentenciákká emelt helyekre, melyek írásainak állításait, gondolatmenetét a szövegköziséggel igyekszik általánosan elfogadhatóvá tenni.

Vissza a disszertáció magyarázó jegyzeteihez: az 1013. oldalon a *West-östlicher Divan*-ról találunk jegyzetet, viszont főszövegben említve van a ciklusokhoz írt előszó, melyről nem kapunk információt. Nem kell különösebb utánajárás, hogy megnevezzük: *Noten und Abhandlungen zu besseren Verständnis des West-östlichen Divans*. Fontos Goethe-értekezésről van szó, melyben a weimari mester kifejti és összegzi a műfordításról alkotott véleményét. Apró kiegészítés: a Goethe-mű 1819-ben megjelent, de még ezután is, egészen 1827-ig készültek versek a kötettel lezárulni látszó ciklusokhoz. Ezek a hagyatékból a *Sophienausgabéban* csatlakoztak előzményeikhez. Továbbá: Szemere Goethe regényét *Wahlverwandtschaft*-oknak nevezi. Tudta, hogy az eredeti cím többesszámban áll, így a jegyzetben is javítandó erre: *Die Wahlverwandtschaften*. Kazinczy Lászlóról közölt nekrológban Polykratest emlegeti, történetét, vészjósó szerencséjét Schiller írta balladába: *Polykrates gyűrűje* címmel. A 94. sz. közleményben leírt „Élni siess” a horatiusi „carpe diem” kortársi változata. Orczy Lőrinc bugaci csárda verséről megemlítendő, hogy Kazinczy rímtelen jambikus formába dolgozta át, majd a *Hébében* megjelentette. Az alábbi német mondat forrása megnevezhető volna: *wie einst das siegreiche Rom dem besiegten, italienische Künste und Wissenschaften, unserer Sprache neue Wörter, und dem Tokayergebirge firmianische Reben brachte*: Horatius emlékezik meg a legyőzött görögökről, akik – nyelvükkel és költészetükkel – foglyul ejtették a rómaiakat. Akad olyan eset, hogy Kazinczy saját korábbi levelének kitételeit emeli be, a 169. számú közleményben olvassuk: „Készületlen vala minden: Lexikonunk szűk, szegény, Grammaticánk habzó, hiányos, Stylisticánk feszes, ügyetlen.” A fogságból kijövet Kazinczy Kis Jánosnak írt levelét tervezett kiadás céljából dolgozta át, hogy célkitűzései kitessenek. Kifejtve, de nagyjából, egészében a *Visszatekintés saját pályájára* megismétli a korábban írtakat.

Néhány tévesztés, elírás viszonylag könnyen javítható. Szemelgetve egy párat felsorolok, nem a közlemények sorrendjében, hanem ahogy céduláimban találok: A 83. sz. közleményben nem Vitkovics *Mihályt* emlegeti Kazinczy, hanem Vitkovics János óhítú lelkész, aki a tabáni szerb közösségben működött, ő segített Virág Benedeknek. Egyébként Mihály testvére. Egy lapon Jankovich Miklóst régiségkereskedőnek minősíti Bódi Katalin. Jankovich több minden volt, nyelvész, régiségek, a közköltészet gyűjtője stb., de kereskedelmi tevékenységet nem folytatott. Viszont Kazinczy episztolával tisztelte meg. A jegyzetek 710. lapján Rabnerként emlegeti a

német satirikus szerzőt, utóbb helyesen Rabenernek. A 735. lapon Berzeviczynek tulajdonítja a *Politisch-kirchliches Manchhermäon*-t. A történetkutatás ezt már régen megcáfolta. Nem Berzeviczy a szerző. Az 545. lapon Szépkút Mária Terézia császári rezidenciájaként emlegettetik. Mária Terézia nem császárnő volt, hanem császárné, így *császári* rezidenciája sem lehetett. I. Ferenc – mint tudjuk – a napóleoni háborúk alatt a megszűnő német-római császárság uralkodói címéről kényszerűségből lemondott, felvette az *Ausztria császára* címet 1806-ban, eszerint módosítandó a 735. lap állítása. Meglepő az Osszián-énekek esetében műballadáról beszélni, még akkor is, ha a balladának nálunk megszilárdult jelentése majd Greguss Ágost pályadíjnyertes értekezéséhez fog fűződni. Egyhelyütt a Quart. Hung. jelzet akadémiai könyvtárból valónak van feltüntetve, egy másik helyen e jelzet mellett nincs a könyvtár megnevezve, egy másik helyen e jelzet mellett nincs a könyvtár megnevezve, az OSzK állományába tartozik, mint az egy harmadik helyről kitetszik. A 763. lapról megtudható, hogy Au. W. Schlegel: költő, műfordító, mainapság talán mégsem ezt kellene állítani róla, hanem világirodalmi, teoretikus vonatkozásait, Madame de Staël társaságában kifejtett tevékenységét, jóllehet Shakespeare-fordításait ma is elismeréssel emlegetik, és Kazinczy ismerte. Még a fogság előtti Kazinczyról sem mondható, hogy Wieland művei volnának *fő* ihletői, jóllehet több művét szándékozott lefordítani, talán Gessnerről ez inkább mondható el. A fogság után pedig Goethét Wieland fölé emeli. Hugo Blair valóban skót pap és hittudós volt, prédikációinak gyűjteménye Teleki Mária posztumusz műveként magyarul is megjelent, hanem Ciceróval, Quintilianusszal egy sorban emlegetve *Lectures on Rhetoric and Belle-Lettre* (1783) című művét. Igaz, Kis János átültetése 1838-ban látott napvilágot.

Befejezésül még egy kérdést vetnék föl: Bódi Katalin alapos jegyzetelő munkája elismerést érdemel. De megfontolandó, hogy az ismétlődések hozzájárulnak-e az információk célszerű és gazdaságos közléséhez. Amennyiben egy Kazinczy-írás – ha változtatásokkal is – németül is, magyarul megjelent, ugyanazt a szöveget kapjuk szó szerint. Ugyanez még inkább jellemzi az egyes szereplőkhöz, szerzőkhöz fűzött magyarázó jegyzeteket. Ha valakiről tízszer van szó, akkor tízszer olvashatjuk ugyanazt vagy majdnem ugyanazt. Még inkább beszédes, hogy a Győrnél elesett-sebesült „vitézek” emlékoszlopának tervezésekor előbb magyarul, majd latinul megfogalmazott szöveg és a vitézek neve ahányszor előfordul, legalább háromszor, ugyanazt a jegyzetet kapjuk, a vitézek neve mellett annyi: a győri csata áldozata, illetőleg a győri csatában megsebesült katona. De hiszen ez írva van az oszlopon, mely a három közleményben is felvilágosít. Minek a jegyzetben megismételni, ami nem hoz új információt. Ellenben a jegyzetektől hiányzik, hogy Hógye István (ma már nehezen hozzáférhető kiadványban) közzétette a Zemplén vármegyei levéltárból, mint tárgyalta meg a megyei

közgyűlés a győri csata zempléni áldozatainak ügyét, Kazinczy és Dessewffy előterjesztését, *Kazinczy Ferenc és családjára vonatkozó iratok, dokumentumok Zemplén vármegye levéltárában*, összegyűjt. Hőgye István, Sátoraljaújhely, 1990. Hiányolom Krász Lilla egy dolgozatának figyelembe vételét „*Miképpen kellessék az egészséget őrizni és betsülni*” Kazinczy Ferenc orvosbarátai. *Sic itur ad astra*, 20. (2009), 61, 97–117. Itt Kis-Witzay Józsefről sok adatot találhatott volna.

Itt végzem opponensi kötelességemből fakadó kritikus észrevételeimet, melyek nem minden megjegyzésemet adják. Ugyanis a bekötött kötetekbe, mindkettőbe, ceruzával a lapszélre írt további megjegyzéseim olvashatók. Úgy gondoltam, ha opponensből átvedlek lektorrá, talán hasznosíthatóbb anyagot tudok prezentálni. Mindaz, amit kifogásként Bódi Katalin tudomására igyekeztem hozni, nincs ellentétben azzal az elismeréssel, amelyet *Látásgyakorlatok* című könyvéről a Széphalom 2022-es évkönyvében egy rövid recenzió keretében kifejtettem. Az opponencia nem a laudatio alfaja, hanem a mérlegre tételéé és a tárgyyszerű bírálaté. Elhagytam az udvariassági köröket, bármily késztetést éreztem erre: ti. az a kéziratári, feltáró, jegyzetelési munka, amelynek segítségével jelentékeny mértékben gyarapította a Kazinczy-kutatást és a korismeretet, igényelte a maximalizmust, amellyel olvastam a két súlyos kötetet. Ilyenkor a közhelyes fordulat szerint a kifogások nem vonnak le a benyújtott munka értékéből., De! Levonnak. Természetesen nem annyit, hogy vitassam, a kritikai kiadás két kötete, mint benyújtott nagydoktori értekezés, minden szempontból alkalmas arra, hogy támogató javaslatom félreérthetetlenül megfogalmazzam. Bódi Katalin benyújtott doktori értekezése több esztendő kutatása, filológiai, eszmetörténeti, irodalom- és művészettörténeti, történeti és mentalitástörténeti szempontból igen sok új újdonságot hozott, eredeti látásról (látásgyakorlatról) tanúskodó tudományos teljesítmény, mely a tévesztések javítása, a megfelelő kiegészítések után hatalmas nyereménye a Kazinczy-kutatások. De már ebben a formájában is rendelkezik annyi érdemmel, hogy felelősen és tiszta szívből ajánljam a munkát a doktori értekezés nyilvános vitájára, egyúttal arra ösztönözném a mélyen tisztelt bíráló bizottságot, hogy egyértelmű pozitív javaslattal terjessze föl elfogadásra az MTA Doktori Tanácsának. A magam részéről – mint több évtizede Kazinczy-kutató – köszönöm Bódi Katalin munkáját, és további munkakedvet kívánok bizonyára sikeres pályája végigjárásához.

Budapest, 2026, január-március

Dr. Fried István
Prof. emeritus
az irod. tud. doktora